

Nietzsche ve Marx Açısından Ahlak ve Özgürlük Morality and Freedom from the Perspective of Nietzsche and Marx

Burcu GEDİKLİ*, Mehmet Eren GEDİKLİ**

Öz

Temel felsefeleri bakımından iki farklı ve hatta zıt noktadan hareket eden Nietzsche ve Marx, içinde buldukları dönemin insanları baskıladığı ve onlar için yaşanamaz bir hale getirdiği konusunda bir ortak noktada buluşmaktadırlar. Nietzsche, içinde bulunduğu dönemin ahlak anlayışında köle ahlakının egemen olmasına yoğun bir eleştiride bulunurken Marx, kapitalist üretim ve tahakküm biçimlerine eleştiride bulunmuştur. Bu noktadan hareketle yazımızda Nietzsche ve Marx'ın ahlak ve özgürlük ilişkisine dair düşünceleri serimlenmiştir. Nietzsche'nin ahlak konusundaki görüşlerini açıklayabilmek için öncelikle onun bilgi ve varlık felsefesine dair görüşleri açıklanmış ve bu çerçevede nihilizm ile insan hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Ardından bu görüşleri temelinde ortaya koymuş olduğu ahlak anlayışı ve bu ahlakı yaratacak olan üstün insan görüşüne yer verilmiştir. Daha sonra Marx'ın ahlak görüşünü ele alabilmek için onun toplumsal bir varlık olarak ele aldığı insan tasavvuruna değinilmiş ve bu insanın yabancılaşmadan özgürlüğe geçişine dair düşünceleri açıklanmıştır. Son olarak ise Nietzsche ve Marx'ın ahlak ve özgürlüğe dair benzer ve farklı yönleri ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Nietzsche, Marx, ahlak, özgürlük, yabancılaşma, üstün insan.

Abstract

Nietzsche and Marx, who act from two different and even opposite views in terms of their basic philosophies, agree that the period in which they live is intolerable and oppressive for people. While Nietzsche criticizes the moral understanding of the period in terms of the dominance of slave morality, Marx criticizes the moral understanding stemming from the capitalist mode of production and domination. From this point of view, the thoughts of Nietzsche and Marx on the relationship between morality and freedom are presented in our article. In order to explain Nietzsche's views on morality, first of all, his views on the philosophy of knowledge and being are explained. And in this framework, his thoughts about nihilism and human are included. Then, the moral understanding that he put forward on the basis of these views is explained and the overman view that will create this morality is detailed. In order to deal with Marx's moral view, his conception of human as a social being is mentioned. In this direction, Marx's view of morality is explained through the ideal of human transformation from alienation to freedom. Finally, the similar and different aspects of Nietzsche and Marx about morality and freedom are discussed.

Keywords: Nietzsche, Marx, morality, freedom, alienation, overman.

Giriş

Genel olarak ahlak, “tek kişinin veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönemde, belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlarda içerilmiş olan değer, buyruk, norm ve yasaklara

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü. E-posta: burcuturkdogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5339-6366

** Dr., Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı. E-posta: erengedikli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6036-6683

göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekselleşmiş, yerleşmiş yaşam biçimleri”ne denmektedir. Bu yüzden insana “homo moralis” diyebiliriz. Çünkü her toplumda, her tarihsel dönem ve kültürde insanlar, buyurucu bir nitelik arz eden ve olması gereken ifade eden kurallar altında iyi ve kötü olarak adlandırılan eylemlerde bulunurlar (Özlem, 2004, s. 13-17). Bir başka açıdan ahlak; bir kimsenin iyi niteliklerini veya kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünüdür. Ayrıca insanların kendilerine rehber aldıkları ilkelerdir, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen davranış kuralları bütünüdür (Cevizci, 2005, s. 28). Sonuç olarak ahlak, tüm yapıp etmelerimizi kapsayan iyi-kötü değerlendirmelerimize temel teşkil eden, tüm davranışlarımız, eylemlerimiz olarak tanımlanabilmektedir. Yine konumuz bağlamında ahlak ile ilintili olan ama daha genel bir kavram olarak düşünebileceğimiz değer kavramına da bir göz atmak gerekirse, değerler, kültür ve topluma anlam ve önem veren, kullanışlı ya da işe yararlığı ifade eden ölçütlerdir; değerler, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı olan, hayatımızın gayeleri, hatta başkasının da hayatının gayesi olmasını istediğimiz şeylerdir (Acar ve Demir, 2005, s. 83; Yazıcı, 2013, s. 1494). Değerler, eylem kararlılığını da ifade etmektedir (Korkmaz, 2013, s. 54). Ayrıca bunlara ek olarak değer, olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları ve fiilleri olan özneye ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır, öznenin olana, olguya yüklediği niteliktir. Değerler söz konusu olduğunda hazcı, estetik, ahlaki, dini ve mantıki değerlerden söz etmek de mümkündür (Cevizci, 2005, s. 432). Sonuç olarak bir eylem ya da nesnenin bir değere sahip olması, ona yönelmiş olan insan ve onun anlam dünyası ile yakın bir ilişki içerisindedir. Başka bir deyişle değerler derecesi, o nesnenin, insanın hayatında nasıl yer aldığı ve hayatına nasıl yön verdiği ile doğrudan bir bağlantıya sahiptir.

Ahlaka ve değere yönelik bu genel perspektif göz önüne alındığında Nietzsche ve Marx’ın klasik anlamı ile bir ahlak anlayışına sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü, onlar, hiçbir biçimde topluma ya da bireye ahlaki kurallar, öğütler demeti sunmamış ya da ideal, evrensel davranış kalıpları salık vermemiştir. Onlar bir bakıma günümüz meta-etik çalışmalarına benzer bir biçimde ahlaki yargıların temel dayanağı olan iyi-kötü, haz-acı, özgürlük-zorunluluk gibi kavramları eleştirel bir analize tabi tutmuşur. Diğer bir ifade ile toplumda ve tarihte ahlaki eylemlerin ölçüsü olarak düşünülmüş birçok kavram, ilke, yasa bu düşünürlerin nezdinde sorgulanması gereken hatta tümüyle ortadan kaldırılması ya da yeniden değerlendirilmesi gereken kavramlar, ilkeler, yasalar. Bu minvalde her iki düşünürün kendisini “ahlak üstü” bir konuma yerleştirdiği bile ileri sürülebilir. Çünkü her bir insani eylemin ahlaki standartlara göre değerlendirilmesi, hayata, yaşama dair tüm değerlerin ahlaki değerler ile sınırlı olarak anlaşılmasına çalışılması büyük bir hatadır. Aksine ahlaki olarak kabul edilen değerler, belirli bir dönemde ve belirli şartlar altında toplumun ve bireyin yaşamını sağlıklı ve mutlu kılabilen için oluşturulmuş, inşa edilmiş kurallardır. Değişen dünya ve toplum doğrultusunda ahlaki kabul edilen birçok kuralın, davranışın ahlak-üstü ya da dışı değerler ile değerlendirilmesi, ortadan kaldırılması pekâlâ mümkündür (Özlem, 2020, s. 31-33; Brenkert, 1998, s. 119-121; Quiniou, 2009, s. 31-34).

Çalışmanın konusunun ortaya çıktığı nokta tam olarak burasıdır. Nietzsche ve Marx, Batı Felsefesinde modernizme getirdikleri eleştiriler ile dikkat çekmiş iki düşünürdür. Bu eleştiriler içerisinde Nietzsche ve Marx’ın en dikkat çekici eleştirilerinden birisi, bilhassa modern ahlak anlayışları ve etik kuramlar başta olmak üzere tüm etik ve ahlak¹ tarihi içindeki görüş, doktrin ve ilkelerdir. Bu doğrultuda

¹ Bu noktada önemli bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Ahlak ve etik, ilk bakışta birbirinin yerine kullanılabilen iki terim olarak düşünülse bile, esasında her iki terimin kullanımı ve anlamı önemli ölçüde farklıdır. Buna göre ahlak, yalnızca felsefi bir disiplin olmanın ötesine geçen bir konuya referansta bulunur. Örneğin, bir İslam ya da Hristiyan ahlakından söz edilebilecek iken, diğer bir ifade ile çeşitli din, mezhep, görüş vb. insanı ve toplumu inceleyen farklı alanların ahlakından söz edilebilecek iken, bir İslam ya da Hristiyan etiğinden söz edilmesi doğru olmayacaktır. Çünkü etik, bir felsefe disiplini olarak “felsefi bir yöntem” ya da “felsefi soruşturmalar” ile ahlak olgusuna yönelir. Daha açık bir ifade ile ahlak, insanlığın tüm değer ve normlarını kapsayacak biçimde “yaşam pratiklerini” ifade edebilen genişlikte bir anlam havuzuna sahip iken etik, daha ziyade, insanlarda ortaya çıkan bu “ahlak olgusu üzerine soruşturmaları” içerir. Bu doğrultuda etik, ahlakın neliği, ahlakın temellendirilmesi, ahlakın kaynağı, ahlakın ölçütü vb. problemleri kendine konu edinen bir felsefi disiplindir. Ahlak ve etik arasında yapılan bu ayrım gözetildiğinde, çalışma içerisinde, Nietzsche ve Marx’ın yalnızca felsefi etik kuramlara değil başta Hristiyan ahlakı olmak üzere genel olarak ahlak anlayışlarına ve doktrinlerine bir eleştiri getirdiği söylenebilir. Bu nedenle çalışmada belirtilen yerler dışında ahlak nosyonu daha yoğun bir şekilde tercih edilmiştir (Cevizci, 2018, s. 17-21).

Nietzsche ve Marx'ın eleştirilerinin temelinde iki konu üzerinden ilerlediği ileri sürülebilir: İlk olarak, ahlakın neliği ve kaynağı üzerine ortaya konan görüşlere yönelik eleştiriler, diğeri ise özgürlüğü irade özgürlüğü ile sınırlı bir biçimde anlayan yaklaşımlara yönelik eleştirilerdir.

Bu perspektif içinde çalışma, Nietzsche ve Marx'ın ahlaka, özgürlüğe ve ahlak-özgürlük ilişkisine dair klasik kuramlara yönelik eleştirilerine ve buna karşı öne sürdükleri görüşlere odaklanmıştır. Neticede ortaya çıkan tablo doğrultusunda ana hatları ile iki düşünürün görüşleri karşılaştırılmıştır.

Konunun detaylarına geçmeden evvel ahlak ve özgürlük konularının iki filozof açısından da bir arada ele alınmasının sebebine yer vermek yerinde olacaktır. İlk olarak belirtilmelidir ki ne Nietzsche için ne de Marx için negatif anlamda özgürlük “gerçek” anlamda özgürlüktür. Bunun anlamı, dışsal etkilenimlerden bağımsız bir biçimde eyleyebilme ya da bireyin iradesine ket vuran harici etkenlerin ortadan kaldırılması, bertaraf edilmesi olarak anlaşılan özgürlük nosyonunun gerçek anlamda özgürlüğün neliğini ortaya koyamadığıdır. Aksine özgürlük, onlar için pozitif anlamda “edebilmenin”, “yapabilmenin” ötesinde “yapmak”, “etmek”tir. Özgürlük, bir potansiyel ya da olanaklar, fırsatlar, imkanlar konusu değildir. Özgürlük, insanın varoluşunun asli unsurudur ve insanın kendini ortaya koyuşunun, gerçekleştirmesinin ifadesidir. Kısaca yalnızca engellenmemek değil, benliğini gerçekleştirememek de özgürlüğün ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Özgürlüğe dair bu temel yaklaşım birliği, iki düşünür açısından ahlak-özgürlük ilişkisini doğurmuştur.² Çünkü pozitif anlamda özgürlüğün gerçekleşebilmesi için, toplumdaki hâkim ahlak anlayışının getirmiş olduğu “kısıtlamalardan”, “engellemelerden” kurtulması gerekmektedir. Bu ise geleneksel ahlakın bir eleştirisini zorunlu kılar. Ahlak ile özgürlük arasında ortaya çıkan diyalektik, Nietzsche ve Marx açısından bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Şimdi konunun ayrıntılarına geçiş yapılabilir (Berkowitz, 2003, s. 369; Brenkert, 1998, s. 122-124).

Nietzsche’de Ahlak ve Özgürlük

Ahlakın Soykütüğü ve Nihilizm

Nietzsche'nin ahlak anlayışının ayrıntılarına geçmeden evvel, ahlak anlayışının dayandığı temel epistemolojik ve ontolojik arkaplana ve genel olarak felsefe anlayışına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Çünkü Nietzsche'nin bilhassa epistemolojideki perspektivizm kuramı ve ontolojideki oluş (değişim, dönüşüm) kuramı ahlaka ve dolayısıyla özgürlüğe yönelik görüşlerini şekillendirmiştir.

Nietzsche'nin felsefî anlayışı ana hatlarıyla incelendiğinde, onun felsefesinin hem eleştirel ve olumsuzlayıcı hem de felsefeyi tanımlamak ve onun için yeni amaçlar belirlemek konusunda yapıcı bir yöne sahip olduğu ifade edilebilir. Nietzsche felsefesinde, akılcı bir yönle dünyayı kavrayabilme anlayışlarını bir kurgu olarak ele almaktadır. Ona göre felsefenin temel görevi yaşamı temele almak ve onu aydınlatmaktır (Akarsu, 1994, s. 130-135; Çüçen, 2015, s. 114).

Bu noktadan yola çıkmış olan Nietzsche için yaşam bir oluş süreci, bir devingenlik anlamına gelmektedir. Yaşamda sürekli olarak bir değişim dönüşüm görmek mümkündür. Ancak Sokrates sonrası düşünürler, bu değişim ve dönüşümün ardında bilginin hakikatine ulaşabilmek gibi bir yanıltan yola çıkarak bir töz arama yanılışına düşmüşlerdir. Fakat tüm bu hakikat araştırmaları, o kavramlar gibi, yani hakikat, töz kavramları gibi, aslında birer uydurmadır. Bu süreçler, bir hakikat olduğu inancı, akıl ve düşünme, varlıklar ve nesnelere üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu nedenledir ki ona göre işte sırf bu nedenle felsefe yeniden tanımlanmalı, insanı geri planda tutan tüm yanları kaldırılmalı ve insanın yaşayabilmesi için ona sebepler kurgulanmalıdır (Özlem, 2004, s. 106; Çüçen, 2015, s. 115-116).

² Burada bir noktanın vurgulanması yerinde olacaktır. Klasik ahlak kuramlarında ahlaki sorumluluk ile özgür irade arasında kurulan olumlu ya da olumsuz ilişki Nietzsche ve Marx için söz konusu değildir. Çünkü iki filozof için de ahlaki sorumluluğun temeli olarak görülen özgür irade ve özgür iradenin imkânı bağlamında ortaya çıkan tartışmalar, metafiziğin kapsamına dahil edilebilecek, “sahte ya da sözde” problemler, tartışmalardır. Onların, ahlak ile özgürlük arasında kurmuş oldukları ilişki, çalışma boyunca gösterilmeye çalışılacağı gibi, farklı bir bağlamdadır (Özlem, 2004, s. 106-107; Nietzsche, 2003, s.103-105; Rutherford, 2020, s. 73-75; Akarsu, 1994, s. 121-125).

Tüm bu temellerden hareketle Nietzsche, metafiziğe de eleştiri oklarını yöneltmektedir. Birçok düşünür, kavramlar üzerinde bir sorgulamaya girmeksizin onları kabul etmekte hatta onların çıkış yerlerini kendi zıtlarında aramak yerine daha ulvi temeller bulmaya çalışmaktadırlar. Bu durum, Nietzsche açısından son derece problemlidir. Bu nedenle o da kavramların çıkış yerlerini yani kendi zıtlarını göstererek metafiziği nasıl kaldırdığını eserlerinde okuyucuya sunmaktadır. Sonuçta bizler, sürekli bir değişim dönüşüm içerisinde isek bunun farkında olmalı ve bu durum ile baş eder hale gelmek zorundayızdır (Cevizci, 2009, s. 950).

Metafiziğe yönelik görüşleri bilgi konusundaki görüşlerini de etkileyen Nietzsche için duyular üstü bir dünyanın kavranması mümkün değildir. Bu durum duyular üstü dünyayı rasyonelleştirmeye çalışan rasyonalizme karşı çıkmasına da neden olmuştur. Ona göre bilgilerimizin kaynağı duyulardır. Bu nedenle Nietzsche'nin bilgi anlayışını temelde pozitivizm karşıtlığı³ ve perspektivizmin temelinde okumak gerektiğini ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Onun için bilginin çoğulluğu esastır ve bilgi bireyler tarafından yaratılan, inşa edilen bir süreçtir. Doğal olarak bu durumda olguların yerine yorumların geçerli olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır. Tabii burada Nietzsche insanların belli kabullerden ya da kavramlardan yola çıkarak bilgiye ulaşmış ve bu bilgiyi yorumladıklarını da ifade etmektedir (Küçükalp, 2003, s. 142-144).

Nietzsche açısından kültür ve ahlak alanı da insanın ürettiği bir alan olduğu içindir ki bu alan onun için yaşam felsefesinin devamı niteliğinde bir oluş alanıdır. Yaşam alanındaki *dekadans* (bozulma, çöküş) bu alanlarda da kendisini göstermektedir. Nietzsche her ne kadar bir ahlak sistemi kurmamış olsa da modern dönem ile birlikte bu alanda görülen problemlere yönelik eserlerinde söylemlerde bulunmuştur.

Nietzsche, modern dönemdeki baskın ahlak anlayışlarının kökenini araştırarak, bu ahlak anlayışlarının kök saldırdığı “sağlam” olmayan fikirleri ifşa etme yoluna gitmiştir (Nietzsche, 2011, s. 13). Ahlakın kökeni ile ilgili olarak da jeneolojik yöntemi; bir fenomenin kaynağının takip edilmesi yöntemini kullanmış ve bunu net olarak “Ahlakın Soykütüğü” adlı eserinde okuyucuya sunmuştur. Nietzsche açısından bakıldığında modern dönem, kölelerin egemenliklerini ilan ettikleri bir *dekadans* dönemi olarak görülmektedir. Düşünürün yapmış olduğu tüm ayrımlar; efendi-köle, Hristiyanlık-anarşizm, Apollon-Dionysos, bu bozulma çerçevesinde ele alınmalıdır (Yaşlı, 2010, s. 19-20). Burada düşünürün tarih anlayışına bakmak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bizlere bir ışık tutacaktır.

Nietzsche'nin tarihi bir ilerleme olarak okuduğu ifade edilebilir. Ancak bu ilerleme, ona göre, daha iyiye, daha yükseğe bir gidiş değildir. Bu tür bir ilerleme düşüncesi tam anlamıyla bir yanılısamdır. Nietzsche'de görülen tarihteki ilerleme anlayışı, yalnızca kölelerin egemenliğinin görüldüğü bir döneme giden “negatif yönde ilerleyen” bir düşüncedir. Tarihte bir sınıf savaşımı görmek mümkündür. Ona göre bu savaş, köleler ile efendiler arasında görülen bir savaştır ve bu durum kölelerin, sürünün egemenliği efendilerin ise çöküşü ile sonlanan bir çöküş dönemini gözler önüne sermektedir (Yaşlı, 2010, s. 18-19). Nietzsche için sınıf savaşımının gerçekleştiği esas alan ise ahlak alanıdır.

Nietzsche için ahlak, inançların temellendirilmesi için kullanılmamalı aksine sosyal bir ürün, insanların yarattığı bir ürün olarak ele alınmalıdır (Cevizci, 2009, s. 954). Bu nedenle ahlak da din gibi, “gerçek” olmayan ya da insanlar tarafından belirli tarihte kurgulanmış kabulleri içermektedir. Dolayısıyla ahlak da insanın diğer tüm sosyo-kültürel ürünleri gibi birer yorum olarak ele alınmalı, evrensel ve değişmez eylem yasalar taşıyan bir alan olarak düşünülmemelidir -ki burada onun bilginin çoğulluğuna ve perspektivizme yaptığı vurguyu da hatırlamakta fayda vardır (Nietzsche, 2014, s. 12, 24).

Daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi ahlaki davranışların kökenlerini araştıran Nietzsche, öncelikle, iyi ve kötü değerlendirmelerinde kullanılan iyi-kötü kavramlarını açıklamak ile işe başlamaktadır. İyi kavramının, tarih boyunca asiller için kullanıldığını vurgulamış ve iyi kavramının soylu, üstün ruhlu ve iyiliğe iyilikle, kötülüğe kötülükle karşılık verebilene karşılık geldiğini ifade etmiştir. Kötü kavramının ise

³ Nietzsche'nin bilgi görüşü, duyuların şahitliğine güvenilmesi konusunda pozitivist bilgi kuramları ile uzlaşıyor gözükse dahi, bilgiyi, insandan bağımsız olarak olguların bir “yansıması” olarak gören pozitivist anlayıştan ayırır. Çünkü onun için bilgi, olguların değil yorumların bir sonucudur (Soysal, 2020, s. 128-131, 136-138; Cevizci, 2012, s. 204-206).

çoğunluğa⁴ vurgu yaptığını, bayağı, avam, aşağı, güçsüz olana karşılık geldiğini ifade etmiştir. Onun nezdinde iyi kavramı, bencil olmayan davranışlara karşılık olarak kullanılan bir kavram değildir (Nietzsche, 2011, s. 17-23).

Nietzsche, iyi ve kötü kavramlarını tanımlamanın ardından, ahlaklar arasında efendi ahlakı ve köle ahlakı şeklinde bir ayırma bulunmakta ve aslında insanları güçlüler ve zayıflar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Çünkü ona göre ahlakı belirleyen, kişinin güçlü ya da zayıf olması durumudur (Küçükalp, 2010, s. 55). Nietzsche açısından, eğer zayıf, güçsüz insanlar tarafından oluşturulmuş bir ahlak anlayışı toplumda hâkim ise bu köle ahlakının toplumdaki hakimiyeti anlamına gelir. Köle ahlakının egemen olması, kölenin efendiye karşı zafer kazandığının bir göstergesidir ve günümüzün ahlakının temelini oluşturan ahlakıdır. Ancak eğer ahlak güçlü, sağlıklı insanlar tarafından oluşturulmuşsa bu ahlak efendi ahlakıdır ve Nietzsche açısından toplumda hâkim olması gereken ahlak tipi de budur (Nietzsche, 2009, s. 79-80).

Efendi ahlakına sahip insanlar, kendilerini olumlayan ve iyi olarak gören insanlardır ve bu sebeple temelde iyi kavramını kendilerinden hareketle tanımlamaktadırlar. Kötü kavramı ise, onların nezdinde iyiye nazaran ikincil, görelî ve "aşağı" konumda kalmakta, kendilerindeki iyiden "başka olanı", iyi ve soylu "olmayanı", iyiden doğal olarak "ayrı olanı" ifade etmektedir. Ancak bu durumlarından dolayı köleler, efendiler tarafından aşağılanmazlar. Çünkü onların yapabileceği bir şey yoktur bu durum için. Onlar soylulardan farklı yaratılmış, aşağıda yaratılmışlardır (Nietzsche, 2011, s. 30; Nietzsche, 2015a, s. 40-44, 51).

Köle ahlakına sahip insanlar ya da Hristiyanlık⁵; soyluluk, mutluluk gibi değerlere karşı bir düşmanlık beslemektedir. Köle ahlakına sahip olanlar, efendi ahlakına sahip olan insanlardan tamamen farklıdırlar. Efendi ahlakında vurgu kişinin kendisine, kendisinden yola çıkarak iyi olanı tanımlamasına ve deneyimlerini birleştirip kişiliklerini engelleyecek birçok durumu unutmamasına iken, köle ahlakına sahip insanlar deneyimlerini bir araya getirememekte, bu nedenle bir güçsüzlük hissine kapılmakta ve sonuçta "geçmişe (geçmişine) takıntılı", "yeni durumlara, olaylara adapte olamayan", "yeni yaşam hamleleri yapamayan" bir duruma düşmektedir. Bu durumun sonucu olarak köle, unutmaz, yaşanan durumu tekrar tekrar hatırlar ve bu aslında, onu, asıl yönlendiren şeye; hınca götürür. Efendi ise kendi gelişimini engelleyen şeyleri unutmaya becerisine sahip, her bir tecrübesinden yeni dersler çıkaran, kendini bu doğrultuda yenileyen bir karaktere, ahlaka sahiptir (Nietzsche, 2011, s. 19-32).

Nietzsche'de efendi ahlakı kendini olumlama ve evetleme şeklinde görülmekte iken, köle ahlakı bunun tersine kendi dışındakine hayır diyerek başlamakta ve bu onun yaratıcı edimi olmaktadır. Bu edimi sağlayan, ondaki hınç duygusudur. Nietzsche'nin ifadeleriyle; *Tüm asil ahlak, utkulu bir kendini "evetleme" den doğarken, köle ahlakı en başından "hayır" der "dışarıdakine", "farklı olana", "kendinden olmayana": ve bu "hayır", onun yaratıcı edimidir. Değer belirleyen bakış açısının bu tersine dönüşü-kendine dönmek yerine bu zorunlu dışa yönelim-hınca özgüdür* (Nietzsche, 2011, s. 29).

Nietzsche açısından Antik Yunan'da, efendi ahlakı ve onun iyi değerleri geçerli iken, Sokrates tarafından bu değerler yıkılmış ve köle ahlakı görünür kılınmıştır. Aynı zamanda Yahudilik ve onun gelişmiş şekli olan Hristiyanlıkla beraber, köle ahlakı en zirve noktasına ulaşmıştır. Hristiyanlık bünyesinde İsa, tüm soylulara karşı çıkmış, onlar gibi haklara sahip olmak istemiştir (Nietzsche, 2011, s. 26-28).

Köle ahlakında asil, soylu, güçlü olan bu durumundan dolayı suçlanmakta ve kötü damgası ile damgalanmaktadır. Köle, bu suçluluk duygusunu, efendilere sürekli hissettirerek onların da suçluluk duygusuna kapılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Yaratılan kötü kişi karşısında köle, kendisini onlar gibi kötü olmadığı için, onların kötülüğü dolayımı ile yüceltir ve kendisinin iyi olduğunu beyan eder. Köle ahlakına sahip olanlar *ben efendi gibi kötü olmadığım için iyiyim* demektedirler. Oysa efendi ahlakına sahip olanlar *ben kendim gibi olduğum için iyiyim* demektedirler. Böylece aslında bakıldığında, köle ahlakına

⁴ Nietzsche, insanların büyük çoğunluğunun bir sürü ahlakına sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple çoğunluk, Nietzsche açısından soyluluğun, seçkinliğin, gücün, mutluluğun, sağlığın karşısında yer alır (Berkowitz, 2003, s. 335-337; Türkyılmaz, 2016, s. 118-121).

⁵ Hristiyanlık olarak ifade ettiğimiz köle ahlakı anlayışı, Nietzsche için esasında Yahudilik'ten itibaren başlamıştır. Ancak bulunduğu kültür bağlamında eleştirileri daha çok Hristiyanlık üzerinedir. Biz de bu nedenle bu ifadeyi tercih ettik. Diğer bir sebep de Nietzsche'nin, Hristiyanlığı, Yahudiliğin gelişmiş hali olarak görmesidir.

sahip olan kişi kendi varlığını oluşturabilmek, varlığını mümkün kılabilmek için bu hıncı duygusuna ihtiyaç duymaktadır. Nietzsche'ye göre tarih boyunca bu iki ahlak arasında bir mücadele olmuş ve köle ahlakı, efendi ahlakını alt ederek egemenliğini ilan etmiş, bugünkü uygarlığı kurmuştur (Nietzsche, 2011, s. 51-96).

Nietzsche, bu iki ahlak tipi arasında bir de rahipçe değerlendirme tarzını, çileci değerler alanını belirlemiştir ve bu alanın örnekleri olarak Hinduizm ve Budizm vermiştir. Ona göre her ikisi de eylemden uzak ve tinsel yaşamın geliştirilmesine önem veren yaşam biçimlerine, değerlere, ahlaka sahiptir. Bu değerler alanı, mutluluk, güç ve başarı yerine acı çekmeye olumlu bir değer atfetmiş ve bir nevi kölenin ahlak alanında yarattığı başkaldırmayı (aristokratik, asil, güçlü değerlere ve ahlaka karşı) hazırlamıştır (Cevizci, 2008, s. 244; Nietzsche, 2011, s. 25-27).

Nietzsche açısından, modern dönem ile birlikte iyice artış göstermiş olan köle ahlakına sahip olanların eşitlik ve özgürlük talepleri, "adil" bir toplumun⁶ kurulması fikrini iyice yok etmektedir. Nietzsche açısından her tür eşitlik talebini dile getiren düşünce, problemlidir. Çünkü, ona göre bu talepler, insanı soysuzlaştırmaktadır. Bundan dolayı sosyalizm, anarşizm, liberalizm gibi tüm akımlara karşı çıkmış ve bunların egemen olduğu toplumlarda yüksek ya da üstün insanın ortaya çıkamayacağını ifade etmiştir (Yaşlı, 2010, s. 38-41; 46-53).

Nietzsche'nin önemseydiği ve ideal toplum olarak tanımladığı toplum tipine baktığımızda, Antik Yunan'ın aristokratik toplumunu görmekteyiz. Nietzsche için, yüksek insanların görülmesi şimdiye kadar hep aristokratik toplumlarda mümkün olabilmıştır. Bundan dolayı o, antik topluma, döneme (bilhassa Sokrates öncesi döneme) büyük bir özlem duymaktadır. Bu aristokratik toplum tipi ona göre, iyinin ve kötünün ötesinde bir toplum tipidir. Aslında bakıldığında bu toplumda bir kast sistemi de görmek mümkündür ve bu durum Nietzsche açısından olumlu bir durumdur. Kast düzeni ya da düzeyler düzeni, yaşamın en üst düzeyidir. Bu düzen, Nietzsche açısından yüksek tiplerin çıkması ve toplumun "sağlıklı" bir şekilde hayatta kalabilmesi, gelişebilmesi için önemlidir. Düşünür açısından, en ideal ve adil düzen aristokratik toplumdur. Bu toplum içinde adalet, eşitler arasında sağlanan bir sistem olmaktadır. Bu nedenle de efendilerin kölelere yönelik eylemlerinin de haklı-haksız⁷ türü değerlendirmeler ile değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü burada eşitler arası bir ilişki söz konusu değildir. O nedenle, efendi ve köle arasındaki ilişki, ona göre, adalet kavramı ile değil efendinin perspektifi ve kölenin perspektifi ile değerlendirilmelidir. Böylece burada geçerli olan tek şey bir derece farkıdır (Yaşlı, 2010, s. 56-64).

Sonuç olarak bakıldığında Nietzsche'de köle ahlakına tabi olanlar; hıncı içlerinde taşıyan, hıncı eylemlerinin yönlendiricisi olarak belirleyen ve böylece başından beri ezilmişlerin, parçalanmışların, en zayıf olanların, yaşamı baltalayanların, toplumu zehirleyenlerin olduğu tabii bir sınıftır (Yaşlı, 2010, s. 69-70). Toplum, bu sınıfın ve bu sınıfa mensup olanların ahlakının geçerli olduğu toplum egemenliğinde değil, ancak ve ancak hayatın olumlanabildiği, yaratıcı eylemlerin sergilendiği, herkesin yerini bildiği ve kabul ettiği efendilerin ahlakının geçerli olduğu bir kast sistemi ile özgür bir toplum olabilecektir. Bunun sonucunda da doğal olarak, efendi ahlakının benimsediği değer ve ahlak kurallarının geçerli olduğu ve köle ahlakına dayalı Hristiyanlığın ortadan kalktığı dolayısıyla bu ahlaktan etkilenmiş felsefe, bilim, sanat ve din gibi yansımaların da değiştiği bir toplum tipi ortaya konulacaktır.

Nietzsche için felsefe, kendisine kadar olan dönem içerisinde, esas görevi olan; yeni değerler yaratmak, insan ile dünya arasında bir ilişki kurmak, insanın yaşayabilmesi için ona yeni değerler sunmak görevini yerine getirememiştir. Felsefe, o döneme kadar sadece metafizik öğeler ile ilgilenmiş, onlar üzerine düşünmüştür. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi böyle bir felsefe anlayışı Nietzsche açısından kabul

⁶ Nietzsche açısından toplumsal ve yapay olarak "üretmiş" eşitlik, "doğanın adaletine" vurulmuş bir zincir gibidir. Çünkü ona göre, eşit olmayanlar arasındaki eşitlik, adaletsizliği doğurur (Nietzsche, 2007, s. 132-136; Nietzsche, 2011b, s. 23-24).

⁷ Nietzsche'ye göre efendiler, köleleri, kendi "yüksek" eylemlerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanabilir. Bu sebeple efendi-köle ilişkisinde, efendinin kölesine haksızlık, yanlışlık, kötülük yaptığı söylenemez. Bu ilişki biçiminde haklı-haksız aranmaz. Efendi, yalnızca doğasının gereğini yerine getirmektedir ve bu nedenle efendinin kınanması, köle karşısında "ahlaksızlık" ile suçlanması söz konusu değildir (Cevizci, 2018, s. 302-307).

edilemezdir. Çünkü felsefenin görevini yerine getirmemesi, insandan uzaklaşması ve metafizik alana gömülmesi nihilizmi besleyen ana faktörlerden biridir (Michalski, 2012, s. 3; Çüçen, 2015, s. 117).

Nietzsche'ye göre felsefenin bu hali uzun süre devam edemeyecek ve yerini "Tanrı öldü" sözü ile ifade etmiş olduğu gibi insanın dünyadaki anlamını yitirdiği, her şeyin anlamsızlaştığı bir dünyaya bırakacaktır (Deleuze, 2008, s. 181; Nietzsche, 2015b, s. 28-31, 42).

Görünür olmaya başlayan bu nihilizm tarihsel bir durumdur ve bu durumdan kurtulmak mümkün değildir. Bu nedenle yapılması gereken kaosu fırsata dönüştürülmesi ve insanın yaşaması, anlamlı yaşaması için yeni değerlerin yaratılmasına çalışmaktır (Buber, 2000, s. 130).

Bu durumu, nihilizmin görünür olması durumunu, Nietzsche, olumsuz bir durum olarak ele almamaktadır. Tam tersine aslında bu durumu kazanca çevirebilmek mümkündür. İnsan, kendisini görmezden gelen, kendisini geri plana iten felsefe anlayışlarını yaşadıkdan sonraki dönemde nihilizme düşünce, eski değerlerin değersizliğini fark edip kendisi için yeni değerler yaratma fırsatını elde edebilecektir. İşte bu nedendir ki nihilizm olumsuz tarihsel bir durum olarak görülmez Nietzsche açısından (Deleuze, 2008, s. 219-224; Çüçen, 2015, s. 120).

Bu noktada felsefenin önemini bir kez daha görmek mümkün olmaktadır. Nietzsche'nin iddia etmiş olduğu gibi eğer insan tipi değişirse onun kurmuş olduğu ahlak ve bu ahlaktan çıkan felsefe ve diğer bütün alanlar kökten değişime uğrayacaktır. Böylece insan ve dünya ilişkisi de değişime uğrayacaktır. Bu yüzden felsefeye yeni bir amaç vermek isteyen Nietzsche, dünyada görülen değişim ihtiyacını özellikle vurgulamakta ve insanlığın nihilizme gittiğini ifade ederek, bu durumu düzeltebilmek için insandan başlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için de bir üstün insan tipine atıf yapmaktadır. Şimdi Nietzsche'nin üstün insan görüşlerine değineceğiz.

Üstün İnsan ve Özgürlük

Nietzsche, felsefenin yeni dönemdeki amacının hatta görevinin yeni değerler yaratmak olduğunu, diğer bir ifade ile nihilizmin üstesinden gelmek olduğunu belirtince, ortaya Nietzsche açısından şu soru çıkar: Peki, bu amaca nasıl ulaşılacak? Nasıl bir felsefe ile nihilizm lehimize dönüştürülebilir? Nietzsche, bu sorulara insanı, eylemde bulunan insanı temel alarak cevap verebileceğimizi ifade etmektedir. İnsan problemi çözülürse, nihilizmin de üstesinden gelebileceğimizi belirtmektedir (Nietzsche, 2016, s. 53, 128).

Nietzsche, insanı, birtakım kavramlardan, tanımlamalardan yola çıkarak açıklamaya çalışmaz. Tam tersine insanı yaptıklarıyla, eylemleriyle, ürettikleriyle değerlendirme gayretinde olmuştur. Bunlar da ona göre kültür, sanat, tarih, felsefe ve bilimdir. Eğer geleneksel felsefe değiştirilmek, onun üstesinden gelmek isteniyorsa, düşünürü göre, felsefedeki değişim ve dönüşüme insandan, somut, üreten, yapan insandan başlanmalıdır. Bu durum ise yeni tip insanı gerekli kılmaktadır. Sadece ve sadece bu yeni insan ya da üst insan yeni tip bu felsefeyi ortaya koyabilecek donanıma sahiptir. Ancak bu üst insan, dünyaya ilişkin olarak insana yeni değerler, anlamlar yaratabilecek ve nihilizmi ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla Nietzsche açısından bakıldığında nihilizm, bir insan problemi olarak ortaya çıkmaktadır ve biz ancak bu üst insanın ortaya çıkabileceği zemini hazırlarsak nihilizmi de kaldırabiliriz.⁸ Bu üst insan, bu kaosu fırsata dönüştürüp yeni anlamlar yaratabilecektir. Aksi halde nihilizm var olmaya devam edecektir (Nietzsche, 2016, s. 6-7, 20-21).

Görüldüğü gibi Nietzsche, nihilizm sorunu ile baş edebilmek için üstün insanı çözüm önerisi olarak sunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Nietzsche'nin üstün insanı, gücü elinde bulundurup her türlü şiddet yoluna başvuran insan olarak düşünmediğidir. Üstün insan, köle ahlakına sahip olmayan, anlamı, dünyayı yaratabilecek insandır. Üstün insan, Nietzsche'nin efendi ahlakının geçerli olacağını söylediği toplum tipinde, bütün olumlu yönleri, özelliklere sahip olan bir tiptir. Bu üstün insan, anlamı ve hakikati asla metafizik söylemlerde aramamaktadır; aksine dünyayı bir sanatçı edasıyla baştan ve baştan yaratan, yorumlayan insandır. Kendini haklı çıkarmak için yüce değerler yaratmak ve bu değerlere başvurmak yerine dünyayı bir süreç olarak kabul etmektedir. Dünyasını yaratmış olan üstün insan,

⁸ Kuşkusuz, Nietzsche açısından, bu zemini yaratan kendi felsefesidir.

dolayısıyla yeni ve uygun bir ahlak ve felsefe de yaratacaktır (Nietzsche, 2016, s. 6-7, 20-21, 167; Türkyılmaz, 2016, s. 123-126).

Yine üstün insan, nihilizm ile kaybolan insanlığın yaşama amacını yeniden ortaya çıkarır. Çünkü, Nietzsche için her tür, kendinden üstün olan türün ortaya çıkması için bir evre konumundadır. İnsan da bu nedenle üstün insanın ortaya çıkması için bir zemin oluşturarak hayatını anlamlı hale getirir. Üstün insan onun gözünde insanoğlunun asıl amacı, hayatının anlamıdır (Nietzsche, 2007, s. 12-13; Jackson, 2012, s. 93-102).

Nietzsche'nin üstün insanını bir benzetme ile ifade etmek gerekir ise Platon'un mağaradan çıkan insanına benzetmek yerinde olacaktır. Üstün insan, insanlığın içinde bulunduğu "karanlığın" farkında olan, insanlara yeni değerler, amaçlar, idealler kazandıran insandır. Yine Platon'un mağara alegorisinden ilerlemek gerekir ise üstün insan bizzat güneşin, aydınlığın kendisidir. İnsanlığın ne yöne gitmesi gerektiğinin belirleyicisidir. Tek kelime ile üstün insanın özelliğini belirtmek gerekir ise bu özellik "yaratıcılıktır" (Cevizci, 2018, s. 308-312; Jackson, 2012, s. 139-142).

Ayrıca Nietzsche açısından bir diğer önemli husus, üstün insanın ebedi dönüş öğretisini benimsemiş olmasının gerekliliğidir. Ebedi dönüş, bizi iyi ve kötünün anlamının olmadığı bir dünyaya getirmektedir. Ebedi dönüş öğretisi, insanların bir şey uğruna hayatı olumsuzlaması anlayışını değil, tam tersine hayatlarımızı her şeyiyle sadece olumsuzlamak adına olumsuzlamamızı istemektedir. Hayatının hiçbir aşamasında hayatını olumsuzlamamakta ve böylece geçmiş, bugünü ve geleceğini de aslında olumsuzlamış olmaktadır. Böylece hayatı acısı ile tatlısı ile kabul etmekte, kaderini sevmekte (amor fati), benliğini ve yaşamı tümüyle evetlemektedir (Türkyılmaz, 2016, s. 123-126; Çüçen, 2015, s. 128-130).

Ebedi dönüşün kabul edilmesi ile beraber herşeyin bir değişim, dönüşüm, oluş, olumsuzluk içerdiği anlaşılmakta bu ise üstün insanın, insanların kendi yaratımı olan değerleri yok sayabilmesine ve yeni değerler yaratabilmesine imkân sağlamaktadır. Bu noktadan itibaren Nietzsche'nin özgürlük ve ahlak ilişkisi netleşmiş olur. Ona göre yerleşik ahlak anlayışı, üstün insanın ortaya çıkması ile anlamsızlaşır. Üstün insan, geçmişin değer olarak kabul ettiği ancak gelecek için bir engel oluşturan ahlak anlayışının ötesine geçen kişidir. Dünyaya yerleşik ahlaki değer yargıları ile değil kendi değer yargıları ile bakabilen, böylece "yaratıcı" potansiyelini ortaya çıkaran insan artık gerçek anlamı ile özgür insandır. Özgür insan değerleri yeniden değerlendirerek, yeni değerler yaratarak, yeni yasalar koyarak kendi doğasındaki yaratıcılığı ortaya çıkarmış, kendi iradesini görünür kılmış böylece kendini gerçekleştirerek özgürlüğe ulaşmıştır – her ne kadar sözüne edilen özgürlüğe çok az sayıda insan (üstün insanlar) erişebilecek olsa bile özgürlük vuku bulmuştur (Özcan, 2006, s. 310-313, 318-322).

Marx'da Ahlak ve Özgürlük

Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan ve Ahlak

Marx'ın ahlak anlayışını⁹ belirleyebilmenin yolu hiç kuşkusuz, onun genel düşünce yapısını bilhassa da onun insan ve tarih anlayışını incelemekten geçmektedir. Marx, insanın doğası gereği toplumsal bir varlık

⁹ Marx'ın bir ahlak kuramının olup olmadığı Marx yorumcuları arasında bir tartışma konusudur. Böyle bir tartışmaya makalenin kapsamı düşünüldüğünde yer vermek gerekmemektedir. Ancak, şu notun düşünülmesi elzemdir: Ahlak kuramlarını sınıflandırma biçimleri arasında en temel sınıflandırma biçimlerinden birisi ahlak kuramlarının "normatif etik" ve "erdem etiği" şeklinde ikiye ayrılmasıdır. Normatif etik kuramlarında esas olan ahlaki bakımdan neyin iyi ve kötü olduğunun tespit edilmesi ve bu doğrultuda insanın hangi davranışlarda bulunması gerektiğinin (neleri yapıp neleri yapmaması gerektiğinin) belirlenmesidir. Kısaca ahlaki kuralların, normların tespit edilmesi, ahlaksal davranışların serimlenmesi başat problemidir. Erdem etiği kuramları ise normatif etikten farklı olarak insan eylemlerini iyi-kötü, ahlaka uygun-ahlak dışı vb. sınıflandırmalara tabi tutmak yerine, insan yaşamı için gerekli olan en yüksek meziyetleri, insanın ulaşması gereken nihai hedefleri belirlemeye çalışır. Bu kuramlarda temel vurgu, tikel eylemleri ahlaki yargılamaya tabi tutmaktan ziyade insanın ya da insan türünün kendi potansiyelini nasıl en doğru bir şekilde ortaya çıkarabileceği, kısaca insanın kendini nasıl gerçekleştirebileceği üzerinedir. Çünkü birçok erdem etiği kuramcısına göre eylemleri yargılayabilecek evrensel bir ahlaki ölçüt yoktur. Ahlaki olduğu ileri sürülen eylemler tarihsel ve toplumsal koşullara göre farklılık arzedebilir. Bu sebeple etiğin başat konusu, başta insanın neliğini ortaya

olduğunu ileri sürer. Bu ifade, bireyin üretici faaliyetine, toplumsal ve siyasal ilişkilerine atıf yapmaktadır. Başka bir deyişle gerçek bireye, onun maddi üretimine, toplumsal ilişkilerine vurgu vardır. Bu minvalde Marx, insan bilincini somut, maddi ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Ona göre, yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine bilinci belirleyen yaşamdır (Marx ve Engels, 2012, s. 25). Görüldüğü gibi Marx'a göre insan, tarih ve toplumun özü incelenecekse, bu ancak, hayatın içerisinde pratik, ekonomik ilişkiler içerisinde insanın incelenmesi ile mümkündür. Ancak ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu yalnız başına insan değil, toplumsal varlık ve toplumsal bilinç olarak insandır. Eş deyişle toplumun kendisidir. Bu sebeptendir ki Marx'ın insan anlayışını ortaya koyabilmek için öncelikle çeşitli dönemlerdeki toplum yapılarını irdelemek gerekmektedir.

Marx, bu toplum yapılarını incelerken ekonomiyi temel almıştır. Bilhassa da iş bölümü ve mülkiyet konuları üzerinde durmuştur. Marx'a göre gerek uluslararası gerekse ulusal eşitsizlik ya da farklılık iş bölümünden kaynaklanmaktadır. Ona göre, iş bölümünün gelişmesi bir o kadar mülkiyet ilişkilerinin farklılaşmasına sebep olmuştur (Marx ve Engels, 2012, s. 19-20). Bu farklılaşma da tarih sahnesinde çeşitli aşamalarda gözükmemektedir. Ona göre, mülkiyetin ilk biçimi, aşiret mülkiyetidir. Bu mülkiyet biçiminde, toprak sahipliği ana unsurdur. İş bölümü, henüz ailevi bağlar içerisindeki doğal iş bölümüdür. Toplumun ekonomik temeli, değiş tokuşa dayanmaktadır. Sınıfsal yapısı ise aşiret reisi, aşiret üyeleri ve köleler şeklindedir. Mülkiyetin ikinci biçimi, Eski Yunan kenti ya da devleti olarak ifade edebileceğimiz site devletidir. Burada taşınmaz özel mülkiyet ve gelişmiş bir iş bölümü yapısı vardır. Toplumsal sınıflar yurttaş ve kölelerden oluşmuştur. Site devletlerinde görülen bu sistemin, daha gelişmiş bir şekilde Roma İmparatorluğu'nda görüldüğünü ifade eden Marx, modern özel mülkiyetin yeniden ve daha geniş bir biçimde imparatorlukta ortaya çıktığını vurgular. Roma'nın sınıfları, küçük köylü plepler, mülk sahibi yurttaşlar ve köleler olarak görülmektedir. Üçüncü mülkiyet biçimi feodal ya da zümre mülkiyetidir. Antik çağda kentte oluşan bu sınıfsallık ortaçağda kırdaki gelişmiştir. Ortaçağ sınıfsal yapısı; kırsal alanda prens, soylu, din adamları ve serleşmiş küçük köylüler iken, kentsel alandaki sınıfsal yapı; lonca mülkiyetine dayalı kalfalık ve çıraklık şeklindedir (Marx ve Engels, 2012, s. 20-23). Görüldüğü gibi Marx'ın insana, tarihe ve tarihsel toplumlara bakış açısı temelde “sınıf”, “ekonomi”, “işbölümü”, “üretim tarzı” gibi kavramlara dayanmaktadır. Yukarıda ifade etmiş olduğumuz insan anlayışının özü olan toplumsal varlık, toplumsal bilinç pratik anlamda tarihsel çağlarda kendini bu şekilde göstermiştir.

Yukarıda görüldüğü gibi Marx'a göre insanı tanımak, onun, toplum içindeki yerini ve insanın tarihsel süreç içerisinde yaşadığı ekonomik ilişkileri irdelemektir. Ona göre bu tarih, bir sınıf savaşları tarihi olarak ekonomik ilişkilerin yaratmış olduğu temel toplumsal belirlenimler efendi ve köle, proleterya ve burjuvazi, ezen ve ezilen, işveren ve işçi gibi temelinde iki sınıfa ayrılacak toplumsal yapıların mücadele alanıdır. İşte insan da toplumsal bir varlık olduğu için onu belirleyen de bu toplumsal şartlardır. Başka bir deyişle, insanın özünü belirleyen, toplumsal sınıftır. Marx, insan hakkındaki yorumlarında, (çatışan çıkarları olan insan hakkındaki yorumlarında) sıradan insanı değil “ekonomik kategorilerin temsilcileri olarak insanı” ele alıp yorumlamaktadır (Özcan, 2006, s. 326). Marx'ın insan görüşü bağlamında ahlak anlayışı da bu minvalde gelişmektedir. Şöyle ki, nasıl ki insanı belirleyen; toplum, sınıf ve tarih ise insanın tüm yapıp etmeleri olarak ahlak da bu kavramların altında irdelenmelidir. Marx'a göre ahlak, sınıf savaşları temelinde sömüren sınıfın sömürülen sınıfı kullanmak için ürettiği bir ideolojidir (Brenkert, 1998, s. 92-97; Gülenç, 2016, s. 79-84). Peki, Marx'a göre bu neden kaynaklanmaktadır, eş deyişle, ahlakın kaynağı nedir? Bu

---

koyarak yaşam amacını tespit etmek ve bu doğrultuda “insan olmanın gereklerini”, “gerçek anlamda insanlaşmanın şartlarını” ortaya çıkarmaktır. Şimdi bu ayrım esas alındığında Marx'ın normatif bir ahlak kuramı hatta ahlak anlayışı olduğunu ileri sürmek oldukça güçtür. Çünkü Marx, eserlerinin hiçbirinde, insanlara ahlaki “öğütler” vermemiş, ahlaki kabul ettiği eylemleri belirtmemiştir. Ancak erdem etiğinin temel amacı ve konusu düşünüldüğünde Marx'ın bir ahlak anlayışının ve hatta eserlerinde gömülü bir etik kuramının olduğu kabul edilebilecektir. Bunun en temel delili erdem etiğinin en nihai amaçlarından birisi olan insanın mutluluğu, kendini gerçekleştirme ve özgürlüğü konularını felsefesinin, toplumsal düşüncesinin temeline koymuş olmasıdır. Bu bakımdan Marx'ın tüm toplumsal tarihsel analizinin bu etik amacı gerçekleştirmek, bireyi ve toplumu mutlu ve özgür kılmak olduğu ileri sürülebilir. Sonuç olarak çalışma içerisinde Marx'ın ahlak görüşleri bu minval üzere ele alınacaktır (Brenkert, 1998, s. 17-21, 36-42; Gülenç, 2016, s. 153-156; Ollman, 2008, s. 92-93, 191-196).

sorunun cevabını verebilmek için öncelikle Marx'ın alt yapı ve üst yapı kavramlarına göz atmamız gerekmektedir.

Marx'a göre toplum, altyapı ve üstyapı adını verdiği sistemlerden müteşekkil bir yapıdır ve bir toplumun temelini alt yapı oluşturmaktadır. Marx'a göre altyapıyı oluşturan; unsurlar üretim güçleri ve üretim ilişkileridir. Bu güç ve ilişkiler, üretim tarzını belirlemektedir. Bu sayede toplumda, gücü yani üretim araçlarını elinde bulunduran bir sınıf ile hiçbir güce sahip olmayan bir sınıf ortaya çıkmaktadır ve tüm toplum ilişkilerini etkilemektedir. Marx'a göre toplumu belirleyen, işte bu üretim araçlarını elinde bulundurma durumudur. Dolayısıyla Marx için önemli olan altyapıdır, çünkü altyapı ya da ekonomi ona göre tüm üstyapı (hukuk, siyaset, eğitim, sanat vb.) unsurlarını belirlemektedir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 145-166). İşte bu üstyapı unsurlarından birisi de Marx'a göre ahlakıdır. Ahlak, Marx'a göre sınıf çıkarlarını gizlemeye yarayan bir maskeden ibarettir. Çünkü çatışan çıkarları olan farklı sınıflar, bu çıkarlara, onları kişisel olmayan ahlaki değerler süsü ya da görüntüsü vermek suretiyle aldatıcı bir genellik kazandırır (Cevizci, 2009, s. 877). Eş deyişle Marx'a göre hâkim sınıfın fikirleri, her çağda hâkim fikirlerdir (Coser, 2010, s. 60). Bu doğrultuda hâkim sınıfın ahlakı da hâkim ahlak anlayışı olarak sunulmaktadır. Bu aynı zamanda değerler söz konusu olduğunda da değerlerin tarihsel, zamanî dolayısıyla göreceli olduğu anlamına gelmektedir. Eş deyişle herhangi bir ahlaki değer ekonomiye, altyapıya dayandığı için ekonomik düzendeki herhangi bir değişim aynı zamanda ahlaki değerlerin değişimini zorunlu kılmaktadır (Özlem, 2004, s. 185). Görüldüğü gibi Marx için evrensel, değişmez, zorunlu ahlak kurallarından söz edilemeyeceği gibi otonom, zamandan ve tarihten bağımsız bir ahlak anlayışından da söz edemeyiz. Bu minvalde bir birey olarak da insan ancak toplum içerisinde insan olduğu için, onun ahlaklılığı da ancak toplumsallığı ile beraber var olduğuna göre, bireyin ahlakı da tarihsel ve zamanîdir. Marx'ın ahlakın kaynağı dolayısıyla temeli ile ilgili düşüncelerini ifade ettikten sonra şimdi Marx ahlakının diğer önemli konularından birisi olan insanın özgürlüğü kavramına geçebiliriz.

Yabancılaşma ve Özgürlük

Marx'ın özgürlük anlayışını irdeleyebilmemiz için öncelikle insanın özgürleşmesi yolundaki bir engel olarak yabancılaşma kavramından bahsetmek gerekmektedir. Bu yabancılaşmanın aşılması, insanı özgürlüğe götüren yolu da göstermiş olacaktır.

Marx, temel olarak insan ve onun emeği arasında doğal bir bağ olduğunu düşünmektedir. Ancak kapitalist sistem bu bağı yıkmaktadır ve ortaya çıkan bu durum yabancılaşma olarak isimlendirilmektedir (Ritzer, 2014, s. 164). Ayrıca yabancılaşma, bir şeyler üretme, kendisini nesnelere dışa vurma, kendisini fiziksel şeylerde, toplumsal kurumlarda ve kültürel ürünlerde nesneleştirme olarak tezahür ettiren insanın özüne ilişkin niteliğidir ve her nesneleştirme zorunlu olarak yabancılaşmanın bir kertesidir (Bottomore, 2012, s. 622). Marx, temel olarak yabancılaşmanın dört temel boyutunu ifade etmiştir (Marx, 2003, s. 60-75). Bunlardan birisi, insanın ürettiği nesneye yabancılaşmasıdır. İşçinin, kendi ürünleri üzerindeki kontrolünü yitirmesidir. İşçi, bir şeyi ürettiğinde ister masa isterse sandalye, artık o şey kendisine değil işverene aittir (Slattery, 2008, s. 125). Böylece insanın en önemli özelliği olarak üretim yapma faaliyeti, özgürleşmek değil başka bir kişinin egemenliğine girmektedir. Bu bakımdan insanın ürettiği nesneye sahip olamaması, onun özgürlüğünü sekteye uğratmaktadır. Diğer bir yabancılaşma boyutu, üretim etkinliğine yabancılaşmadır. Bir yönüyle bir işçi, işyerindeki çalışacağı alanı özgürce tercih edemez. Bu yönüyle işçinin çalışmasının kullanım hakkı, ücret karşılığında işverene geçmektedir. Diğer yönüyle bir işçi özellikle uzmanlaşmanın artması ile beraber üretilen bir malın yalnızca belli bir kısmında görev almakta böylece üretilen malın bütününe yabancılaşmaktadır. Örneğin; bir otomobilin birkaç civatasını sıkın bir işçinin, otomobilin bütününe yapılışından haberdar olmaması durumu söz konusudur (Ritzer, 2014, s. 165). Yabancılaşmanın bir başka boyutu, insanın kendisine yabancılaşmasıdır. İnsanlar yaptıkları iş sayesinde potansiyellerini gerçekleştirmek yerine ondan uzaklaşırlar. Giderek daha az, insan haline gelirler. Bilinçleri duyarsızlaşır, diğer insanlar ve doğayla olan ilişkileri tamamen yerle bir olur. Bunun sonucunda insan, yetilerini kullanamaz hale gelir (Ritzer, 2013, s. 21). Son yabancılaşma boyutu ise insanın topluma, türsel varlığına yabancılaşmasıdır. Burada insan, başka insanlara yabancı hale gelmektedir. İnsan kendisi ile

zıtlaştığından başka insanlarla da zıtlaşır. İnsanın kendi işi ile kendi işinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan, başka insanlarla ilişkisi için de geçerlidir (Coser, 2010, s. 65).

Görüldüğü gibi Marx'a göre üretim ilişkileri ile başlayan insan doğası yabancılaşma ile sona ermektedir. Bu yabancılaşma, insanın aynı zamanda özgürlüğünün de yitimi anlamına gelmektedir. Marx'a göre yabancılaşma durumundan kurtulmak aynı zamanda insanın özgürlüğüne de kapı aralamaktadır.

Marx'a göre insanın bu yabancılaşma sürecinden kurtulabilmesi ancak devrim ile mümkündür (Marx ve Engels, 2012, s. 44, 53, 74). Bugün popüler hale gelmiş 'Tek yol devrim' gibi ifadelerin temeli buradan çıkmaktadır. Marx'a göre devrim bir anda gerçekleşmemektedir. Ona göre devrim çeşitli koşullar altında ve uzun sürede ortaya çıkacaktır (Marx ve Engels, 2012, s. 69). Alman İdeolojisi'nde devrimin gerçekleşmesi için gereken koşullar şu şekilde ifade edilmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi yukarıda belirtmiş olduğumuz yabancılaşmanın artık insanlar nezdinde dayanılmaz bir hal almasıdır. Devrimin oluşabilmesi için gereken şartlardan bir diğeri de işçi sınıfının komünist bir bilinç olan sınıf bilincine sahip olmasıdır. Bu koşulları biraz daha açmak gerekirse yabancılaşmanın dayanılmaz bir hal alabilmesi için üretim araçlarının belli bir sınıf tekelinde toplanmış olması, bunun sonucunda egemen bir sınıfın ortaya çıkması ve bu sınıfın, çalışanları (işçi sınıfını) sömürmesi, başka bir deyişle, emek sömürsü yapması gereklidir. Tüm bunlar sonucunda da proleteryanın artık bu sömürüye dayanamaz hale gelmesi ve bu sınıfsal yapının tarihsel bir zorunluluk olmadığını fark edip bir bilince, sınıf bilincine ulaşması gereklidir. Bu bilincin devrime dönüşmesi için evrensel bir yapıya kavuşması gerekmektedir (Marx ve Engels, 2012, s. 38-42). Bu durum tıpkı egemen sınıfın evrenselleşmesine benzetilebilir. Marx'a göre bu süreç, daha önce görülmemiş bir süreç olduğu için uzun bir dönemde gerçekleşecektir. Proleteryanın sınıf bilincine ulaşması, egemen güçlerin hâkimiyetindeki devletin devrilmesi ile başarıya ulaşacaktır (Marx ve Engels, 2012, s. 74).

Marx'a göre devrim sonunda komünist toplum ortaya çıkacaktır. Bu toplumun ana özellikleri tüm üretim araçlarının insanların ortak kullanımına verilmesi dolayısıyla özel mülkiyetin kaldırılmasıdır (Marx ve Engels, 2012, s. 37-42, 83-84; Türkyılmaz, 2016, s. 82-85). Netice olarak bu sürecin sonucunda tüm sürecin ana kavramı olan yabancılaşma ortadan kalkacaktır. Böylece insan ideal anlamda bir özgürlüğe ulaşacaktır. İşte Marx'ın özgürlük olarak ifade etmiş olduğu şey esasında toplumsal anlamda bir devrim neticesinde ortaya çıkan bir olgudur.

Marx'ın komünist özgürlük anlayışı aynı zamanda liberal özgürlük anlayışına da bir eleştiri mahiyetindedir. Bunun nedeni ise liberal özgürlük anlayışının, bireyci ve olumsuz olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca liberal özgürlük anlayışı kendisini, modern kapitalist toplum içerisinde ortaya koyarken Marx bu duruma karşı çıkmaktadır. Karşı çıkmasının temelinde ise modern kapitalist toplumun insanların ilgi ve isteklerini kendi çıkarlarına göre yönlendirmesi bulunmaktadır (Cevizci, 2009, s. 868).

Marx'ın insanın özgürlüğü ile ilgili görüşlerinin bir diğer boyutu ise bireyin kendi kararlarını verebilen bunun yanı sıra topluluk halinde yaşayabilen bir insan olmasıdır. Bu doğrultuda Marx açısından ahlaki anlamda iyi, insanın kendi özüne uygun yaşayabilmesi, özgürlüğünü hayata geçirmesi ile tanımlanabilmektedir. Marx'a göre insan kendisini rasyonel olarak belirleyebilmeli, üretiminin yanı sıra istediğinde bilim ve sanat gibi alanlar ile de ilgilenip özüne uygun davranabilmelidir. "...Herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmediği, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır (Marx ve Engels, 2012, s. 37)." Ahlaki anlamda kötü olarak tanımlanan ise aslında insanın özünden uzaklaşması, hatta özünden kopması durumu yani yabancılaşmasıdır.

Özgürlük ve ahlak arasındaki ilişkiye gelindiğinde ise Marx, özgürlük olmadan ahlaki olarak iyinin olamayacağını ifade etmektedir. Sadece mutluluk, insanın özünü gerçekleştirme için yeterli değildir. Marx'a göre insan, özüne uygun olarak bir faaliyet gerçekleştirdiğinde, mutlu ve ahlaklı olabilir. Burada ayrıca tüm insanların kendi özlerine uygun bir şekilde dünyayı şekillendirmelerini, insan türünün evrensel amacı ile uygun bulmaktadır. Bu da kapitalist toplumda değil ancak komünist toplumda mümkün olacaktır (Marx ve Engels, 2012, s. 875).

Özetle Marx için ahlakın kaynağı doğal olarak da temeli toplumdaki ekonomik ilişkilerdir. Ahlakı belirleyen işte bu ekonomik yapının biçimidir. Ahlakın bu sosyo-ekonomik temeli kapitalist bir toplum olduğu sürece insanın yabancılaşmasına böylece de özgürlüğün elinden alınmasına sebep olmaktadır. Netice itibariyle bu yabancılaşmadan kurtulmanın yolu, kapitalist düzenin daha genel olarak ifade etmek gerekirse sınıflı toplumun ortadan kaldırılarak insanın özgürlüğünün önündeki engel olan unsurların ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Böylece insan, gerçek anlamda özgürlüğüne kavuşacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak Nietzsche ve Marx'ın görüşlerine değindikten sonra düşünürlerin görüşleri arasındaki ortak olan ve farklılaşan yönleri bakmak, onların görüşlerini daha iyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için bizlere ışık tutacaktır.

Hem Nietzsche hem de Marx, olumsuz olarak yaklaştıkları modern kültürü değiştirebilmek için, eleştiriyi felsefelerinin temelinde oturtmuşlardır. Bunun yanı sıra her iki düşünür için de içinde bulunulan dönem yaşanmaz bir dönemdir ve daha iyi bir döneme ulaşabilmek için bir ideale odaklanmışlardır. Her ikisi de ideal bir toplum oluşturabilmek için farklı önerilerde bulunmuş olsalar da temelde görüş birliğinde oldukları nokta mevcut durumun değiştirilmesinin gerekliliğine olan inançlarıdır. Yine Marx ve Nietzsche'ye baktığımızda her ikisinin de hayatı olumsuzlayan bazı felsefelerle karşı hayatı olumlayan, insanı pratik eylemi içerisinde tanımlayan kısaca bir yaşam felsefesi yapma çabasında olduğu görülmektedir. Yine her iki düşünür, insanın içinde bulunduğu durumu bir "buhran" olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda insan, özü itibariyle var olan durumunu aşmalı, yeni bir hayat biçimi kazanmalıdır. Hem Nietzsche hem Marx için insanın içinde bulunduğu buhran durumundan kurtulması için gerekli şartlar farklılaşmış olsa da gerek Nietzsche'de insanın içine düştüğü nihilizm gerekse Marx'da insanın içine düştüğü yabancılaşma durumları insanın aşması gereken bir merhalelerdir. Son olarak iki düşünür için de ahlak, var olduğu haliyle insanın yaşamını olumsuzlayan hatta yaşamını özüne aykırı olarak kurmasına sebep olan bir olgudur. Bu yönüyle yerleşik ahlak, her iki düşünür açısından da araçsal bir konumdadır. Başka bir ifadeyle ahlak, kendiliğinden bir amaç değil Marx için kitlelerin afyonu, Nietzsche için üstün insanın, köle insan tarafından bastırılması için bir araç halindedir.

Bunların yanı sıra bu iki düşünürün birbirlerinden ayrıldıkları noktalara baktığımızda Nietzsche, felsefesinde bir grubu, azınlığı temel alırken ve böylece daha elitist bir felsefe ortaya koyarken, Marx açısından bütün insanlığın kurtuluşu esastır. Burada Nietzsche, modern toplumu yıkabilmek ya da onu aşabilmek için kolektif bir çözüm önerisi sunmamaktadır. Onun efendi ahlakına sahip üstün insanı, köle ahlakına sahip olanlardan uzak kalmalı, kendisini bilime, sanata ve felsefeye vermeli, kendisini ve hayatı severek ve olumlayarak yaşamasını sürdürmeli, kendisini kurtarmalıdır. Marx ise, tam tersine, tüm insanlığın kurtulabilmesi için savaşmak gerektiğinden bahsetmektedir. Çünkü insan, toplumsal bir varlıktır ve eğer kendini gerçekleştirmek istiyor ise bu toplumsal varlığının gereklerini yerine getirmelidir. Marx'a göre bireyler ancak siyasal, toplumsal, ekonomik doğru yapılanmalar ile gerçek anlamda özgürlüğe ulaşabilir. Tek başına insanın dönüşümü, değişimi hiçbir biçimde gerçek anlamda özgürlüğün ortaya çıkmasına imkân tanımayacaktır. İnsan toplumsallığının gereğini yerine getirdiği zaman özünü tam manasıyla gerçekleştirir, yetkinleşir ve özgürleşir. Aksi mümkün değildir. Yine her iki düşünür açısından da tarih bir sınıf mücadelesi tarihidir. Ancak Nietzsche açısından bakıldığında bu güç mücadelesi ahlak üzerinden işlemekte iken, Marx açısından bakıldığında üretim araçlarına sahip olup olmama ya da sınıflar üzerinden işlemektedir. Ayrıca Marx, sınıflar üzerinden kapitalizmin tarihini gözler önüne sermekte iken Nietzsche, ahlakın tarihteki işleyişini göstermektedir. Bunlara ek olarak Nietzsche, özellikle, değerlerin tarihsel olarak nasıl oluşturulduğunu vurgularken Marx, değerlerin tarihselliğinin yanı sıra üretim sürecinin tarihselliği ve yapaylığından da bahsetmektedir. Hatta değerleri de bu bağlamda açıklamaya çalışmaktadır. Benzer bir bağlamda Nietzsche, modern döneme baktığında efendi ahlakını yenmiş köle ahlakını görmekte ise de Marx, modern döneme baktığında kapitalistler eliyle sefalet ve yozlaşmaya terk edilmiş bir insanlık görmektedir. Marx için insanın özgürlüğünü elde edebilmesi ancak tüm toplumun sosyo-ekonomik anlamda bir değişimi neticesinde mümkün iken, Nietzsche için insanın özgürlüğü tek tek bireylerin -ki bunlar üstün insanlardır- kendi değerlerini yaratması, sürünün ise yerini bilmesi ile mümkündür.

İki düşünür arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulduktan sonra iki düşünür arasında ortaya çıkabilecek olası eleştirel diyaloga kısaca yer vermek yerinde olacaktır. Nietzsche açısından Marksist düşüncenin kendisine esas aldığı eşitlik, hakça bölüşme gibi “ahlaki” idealler ham bir hayalden ibarettir. Çünkü bu düşünce, insanların doğal farklılıklarının göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir ve Avrupa nihilizminin derinleşmesine neden olacaktır. Ona göre bu sosyalist ya da Marksist düşünceler toplumun ilerlemesini, gelişmesini baltalamasının yanı sıra üstün insanın varlığı ile anlam bulan hayatın da anlamını yitirmesine sebep olacaktır. Eğer eşitlik fikri, toplumun tüm sınıflarına yayılır ise toplumun “aşağı” kesimi yani sürü ahlakına sahip olan birçok insan hak etmediği haklara ve özgürlüklere ulaşacaktır. Bu ise üstün insanların, toplumda “vasatlığın” içinde kaybolması, kendini gerçekleştirememesi yani özgürlüğe varamaması anlamını taşıyacaktır. Bunun bir sonucu olarak Nietzsche için Marx’ın özgürlüğün garantisi olarak öngördüğü komünist toplum, Marx’ın düşündüğünün aksine “sahte” özgürlüğü herkese sunarken, özgürlüğün gerçek sahiplerinin yani üstün insanların özgürlüklerini elinden alacak, onları da sürü insanı ya da en fazla sürünün çobanı haline getirecektir -ki Nietzsche için bu insanlık için bir felakettir. Marx’ın perspektifinden Nietzsche’nin görüşlerine eğildiğinde ise Marx’ın, Nietzsche’nin üstün insanının değerler inşa etme rolüne karşı çıkacağı düşünülebilir. Çünkü Marx için insan, bir tür varlığı olarak kendini, türüne özgü olan niteliği gerçekleştirme yoluyla tamamlar, nihai amacına, erdemine ulaşmış olur. Eğer üstün insan diğer insanları yok sayarak tüm değerleri kendi istenci doğrultusunda değerlendirmeye, değiştirmeye, inşa etmeye kalkışır ise en nihayetinde kendi doğasına aykırı bir iş yapmış olacaktır. Çünkü insan Marx’ın gözünde toplumun tamamının özgürlüğünü, mutluluğunu arzulayan bir varlıktır. Onun gözünde hiçbir insan, türsel özüne aykırı bir eylemde bulunarak hakiki anlamda özgürlüğüne ulaşamaz. Kaldı ki ona göre üstün insan, yalnızca doğası gereği değil toplumsallığın bir gereği olarak da diğer insanlara muhtaçtır ve ancak onlarla beraber yükselir.

Son kertede bu karşılaştırma ve kısa diyalog aracılığıyla şu sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Nietzsche ve Marx, insanın neliğine dair derin bir görüş ayrılığı içindedir. Bu görüş ayrılığı nedeniyle sorunları ortaya koyma ve çözüm önerileri geliştirme konusunda da uzlaştırılmaz bir tavır içinde görünmektedirler. Ancak Marx’ın komünal toplumunda bireylerin sanata, felsefeye, bilime ayıracağı “bolca” zamanı olacağı düşünüldüğünde Nietzsche’nin üstün insanda aradığı niteliklere benzer niteliklerle donanmış bireylerin, bu toplumdan çıkma ihtimali belki de Nietzsche’nin tahmin ettiğinden çok daha fazla olabilir. Bu ise iki düşünürün, tüm ayrılıklarına rağmen, nihai bir noktada birleşme ümidinin hala saklı olduğunu gösterir.

Kaynakça

- Acar, M. ve Demir, Ö. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş felsefe Kant’tan günümüze felsefe akımları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Berkowitz, P. (2003). *Nietzsche, bir ahlak karşıtının etiği*. (E. Demiral, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bottomore, T. (2012). *Marksist düşünce sözlüğü*. (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Brenkert, G. G. (1998). *Marx’ın özgürlük etiği*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buber, M. (2000). *Tanrı tutulması*. (A. Tüzer, Çev.). Ankara: Lotus Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2008). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Bilgi felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Etik, ahlak felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Coser, L. A. (2010). *Sosyolojik düşüncenin ustaları*. (H. Sülür, S. Toker, İ. Mazman, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2015). *Varoluş filozofları*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2008). *Nietzsche ve felsefe*. (F. Taylan, Çev.). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Gülenç, K. (2016). *Marksizmde ahlak tartışmaları adalet, özgürlük, mutluluk*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Jackson, R. (2012). *Nietzsche kilit fikirler*. (N. Yaraç, Çev.). İstanbul: Optimist Kitap.

- Korkmaz, A. (2013). Değerler sosyolojisi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 51-78.
- Küçükalp, D. (2010) Efendi-köle ahlakı vs. efendi köle diyalektiği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX(1), 53-63.
- Küçükalp, K. (2003). *Nietzsche & Postmodernizm*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Marx, K. (2003). *1844 El yazmaları ekonomi politik ve felsefe*. Eriş Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2012). *Seçme yapıtlar Alman ideolojisi, 1.Cilt*. Eriş Yayınları.
- Michalski, K. (2012). *The flame of eternity: an Interpretation of Nietzsche's thought*. New Jersey: Princeton University Press.
- Nietzsche, F. (2003). *İnsanca pek İnsanca 1*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Nietzsche, F. (2007). *İşte zerdüşt böyle dedi*. (A. Cemal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2009). *Tan kızıllığı: Ahlaksal önyargılar üzerine düşünceler*. (Ö. Saatçi, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın soykütüğü bir polemik*. (Z. Alangoy, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2011b). *İyinin ve kötünün ötesinde*. (A. İnam, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Deccal Hristiyanlığa davet*. (A. Kaya, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015a). *Ahlakın soykütüğü üstüne bir kavga yazısı*. (A. İnam, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015b). *Putların alacakaranlığı*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nietzsche, F. (2016). *Böyle söyledi zerdüşt*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ollman, B. (2008). *Yabancılaşma Marx'ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı*. (A. Kars, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Özcan, M. (2006). *İnsan felsefesi: İnsanın neliği üstüne bir soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özlem, D. (2004). *Etik -ahlak felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Özlem, D. (2020). Değerler sorununda mutlakçılık ve rölativizm tartışması. Ş. Değer (Yay. haz.), *Bilgi ve Değer* içinde (ss. 15-46). Ankara: Fol Kitap.
- Quiniou, Y. (2009). *Yaygın yanlış fikirler kaskacında Karl Marx*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Ritzer, G. (2013). *Modern sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ritzer, G. (2014). *Klasik sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. (I. Ertuna Howison, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Rutherford, D. (2020). Felsefi bir ideal olarak özgürlük: Nietzsche ve öncelleri. (O. Başdaner, Çev.). *İçkinlik etiği Nietzsche ve Spinoza* içinde (ss. 73-117) H. D. Özcan ve O. Tüfenk (Der.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Slatery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler*. (Ü. Tatlıcan, G. Demiriz, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Turner, J. H., Beeghley, L. Powers, Charles H. (2010). *Sosyolojik teorinin oluşumu*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Türkyılmaz, Ç. (2016). *Bunalım çağı Kierkegaard, Marx, Nietzsche*. Ankara: Bibliotech Yayınları.
- Yaşlı, F. (2010). *Hayatın olumlanması olarak felsefe Nietzsche ve Marx*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Yazıcı, M. (2013). Toplumsal değişim ve sosyal değerler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1489-1501.